

С. Гординський, митцем, тісно пов'язаним з рідною землею, її культурою, літературою, мистецтвом.

Поети «празької школи»

«Празьку школу» репрезентують поети, чия творчість почалася в еміграції, переважно в Празі та Подєбрадах, хоча деякі з них згодом виїхали з Чехо-Словаччини: Євген Маланюк, Наталя Лівницька-Холодна й Олена Теліга до Варшави; Василь Хмелюк — до Парижа; Олекса Стефанович, Оксана Лятуринська, Галя Мазуренко та Олег Ольжич залишалися тут до кінця другої світової війни...

Термін «празька школа» здебільшого умовний — в тому розумінні, що це не була група, об'єднана організаційно, яка б мала свій статут, чи принаймні якусь чітку ідеологічну та естетичну платформу. Тому ставлення до цього терміна було неоднозначне. Приміром, Є. Маланюк взагалі заперечував існування якоїсь «празької групи», а Н. Лівницька-Холодна, окреслюючи цю групу, включала до неї поетів, які жили у Варшаві, й не включала членів групи «Жовтневе коло» радянофільської орієнтації.

Ю. Дараган (1894—1926)—перший поет, в якого виразно окреслився комплекс ідей і почувань, характерний для «пражан»; прожив мало, всього тридцять два роки. У таборах інтернованих, куди він потрапив після поразки військ УНР, захворів на туберкульоз, який звів його в могилу у 1926 р. Поетеса О. Лятуринська, яка надзвичайно високо оцінювала поезію Ю. Дарагана, написала зворушливий спогад: одна з її приятельок мала збілочку його віршів «Сагайдак» (єдину, яку поет встиг видати за рік до смерті) з дарчим написом «Милій панночці з фіалками». Потім ця «панночка» в роковини смерті ходила на його могилу в Ольшанах, щоб на неї покласти букетик свіжих квітів. Її наступниця — вже сама О. Лятуринська — одного разу не знайшла могили: рів зрівняли, бо минув десятирічний термін її найняття. «Навіть кущ, буйний і здичавілий, посаджений невідомо чиєю рукою, викорчували і насадили інші квіти... Не лишилось ані сліду» *.

¹ Лятуринська О. Збр. твори. Торонто, 1983. С. 535—536.

Ю. Дараган не розгортає перед читачем конкретних сюжетів з минулого (крім хіба поеми «Мазепа»), він оспівує стихію природи, пройняту духом язичницьких уявлень давніх русичів («Дажбог лякає білі коні...»). Гострота переживання посилюється літописною ремінісценцією:

Бисть тишина — в Шипюрні у шпиталі,
Бисть тишина та тіні-козаки,
Що від сухот мовчазними вмирали..
Бисть тишина безмежної тоски...
— Хто це зробив? — пригадуєш, не знаєш.
— Чи Гуня, чи Павлик, чи Гордієнко Кость? —
Стояв олуплений трагічний «Каліш»,
Ридав і — нічогоже бисть!

(«З літопису днів біжучих»)

Так в усіх цих видобутих з глибин історичної чи доісторичної пам'яті асоціаціях домінує боротьба: явища природи набувають ознак лицарів у бойових обладунках, вони словнені «радощами нової борні»; місяць «в латах легких і ясних, як жар», а вечір, мов переможений воїн, «одкинув свій червоний щит». Характерний вірш «У Празі». Поет стоїть на старому Кардовому мості, але снить «забутим краєм», і в уяві його картина, де —

Мечі гриміли у танку,
І шал борні червоно-білих
Гукав і плакав, як дикун,

і вже важко сказати, чи та борня «червоно-білих» почалася колись тут, біля старого мосту у Празі, а чи десь у херсонських степах, де червоно-білі кольори мали не історичне, а зовсім інше, конкретне забарвлення, і сприймалися як натяк на події, у яких він брав безпосередню участь.

Щось подібне бачимо навіть і в поемі «Мазепа», фрагменти якої увійшли до збірки «Сагайдак», де нема відкритої проекції на власні настрої, а є прагнення передати своє розуміння постаті гетьмана на тлі його епохи, пока-' зати картини боїв, руйнування Петром I Батурина і незгасне бажання свободи. Але фінал твору:

І тільки спрага, спрага волі Так
стисне горло, здавить так,
Що знов би, знов у дике поле!
Знов коні стріли, бранці голі,
Шаблі та повний сагайдак —

уже від самого поета. Риси як людського, так і творчого обличчя Ю. Дарагана передав досить проникливо його приятель і колега по перу Є. Маланюк:

Смаглявість від того вогню,
Грузинські очі, сухість вилиць,
Слова що цокались і бились,
Продзьобуючи вихід дню.
Раз — оргій клекіт, раз — стріла,
Раз — вірна куля. І ніколи Не змусив
хам корогкочолой Схилити гордого
чола.

Гірська душа зійшла в стени,
Де вітер і козацькі чоти,
І щось, либонь, від Дон-Кіхота,
Бувало, в постаті тремтить.
Щось старовинне, щось п'янке,
Як пісня, як лицарство й слава,
Щось разом ніжне і тужаве.
Мов криця — тверде і крихке

О. Лятуринська (1902—1970) народилася в 1902 р. на Волині, померла в 1970 р. у м. Міннеаполісі (США). Особиста доля поетеси склалася драматично. Дитинство її минуло серед щедрої волинської природи коло хутора Вишневеця недалеко від м. Кременця. В її батьків (далекий предок батька був француз Лятур) було восьмеро дітей, Оксана серед них наймолодша. Видана силоміць батьком у сімнадцятирічному віці заміж, вона втекла від нелюбого чоловіка й з пригодами дісталася до Чехословаччини. Завершивши середню освіту в Українській гімназії, вчилася в Карловому університеті. Українській мистецькій студії та Чеській вищій промисловій школі у Празі. Була талановитим скульптором, брала участь у художніх виставках, та в 1945 р. під час воєнних подій твори її пропали, а саму авторку спіткало лихо — вона майже зовсім втратила слух. По війні переселилася до США, де жила самотньо до смерті. Поетична творчість *О. Лятуринської* міжвоєнного періоду обмежується двома її збірками: «Гусла» (1938) та «Княжа емаль» (1941), які, проте, поставили її ім'я серед найталановитіших представників «празької школи».

О. Лятуринська назвала свою першу збірку «Княжа емаль», і ця назва найкраще, найточніше передає характер її світосприймання. Авторка добре обізнана з княжою епохою, де пущі й нетрі, де «зуб, ратище, копито, пазур» постійно чатують на людину, де «муж ішов на силу вражу», де і «гучні, меткі на гони, Перуна стріли, коні», але — «упали вежі, впали стіни, і зрівняно вали». Ця язичницько-ранньохристиянська атмосфера — не архаїка, а спосіб оживити історію. Спресованість зображення обумовлює лаконічність вислову, де немає ні розлогої метафори, ні

навіть емоційно забарвленого епітета, а сам вірш стиснений, мов пружина. Смісловий простір поезії О. Лятуринської створює те, що за кожною деталлю проступають ниті зв'язку особистості із світом пущ, з оживленою природою, з великим світом, що простягся перед очима і відбився у душі, закарбувався в пам'яті. За спостереженням Ю. Шевельова, поезію О. Лятуринської пронизує традиційна обрядовість, завдяки якій здійснюється живий зв'язок особистості не тільки з людським гуртом, а із всесвітом; «обряд робить людину частиною світу, і так стає можливою перспектива —

Сім зірок, одне весельце, а
між ними місяць. > ¹

Історична реалія в її віршах стає ключем до розшифрування смислових кодів, ланкою зв'язку споріднених явищ, що об'єднують віддалені між собою епохи:

Підводилися руки вгору, сухі уста
переривали:

«За тих, що згнули від мору...

За тих, які в боях упали».

(«Підводилися руки вгору...»)

День догоряв так світозарно!

Душа просила корабля.

Десь біля голосила Карна, тужила

Жля.

(*Жилились стязі, пнулись вгору...*)

Це не історія, це щось більше: гіркі уроки минулого не раз повторювалися, додаючи роботи Карні і Жлі (символи плачу й скорботи за полеглими на полях битв за свої, а частіше чужі інтереси, за померлими від стихійного, а частіше штучно створеного голодомору). Можливо, що викликав з історичної пам'яті цих Карну і Жлю організований великим вождем і страшний голодомор 1933 року, од трагічних наслідків якого здригалось не тільки серце, а й сама земля.

«Гусла» О. Лятуринської мовби продовжують пісні тих гусярів, то співали і про «золочені щити», і про «червоне поле бою», і про Карну та Жлю... А далі язичницькі символи зрощуються з християнськими («Василечки і чорнобривці за Миколою святим», «Щитом Господнім заслони, мечем Архистратига!»), а також кольорами національної історичної символіки («синьо-сині сподом, верхом, золоті. все йдуть хресним ходом, мов корогви ті»).

Вражає у поезії О. Лятуринської органічне поєднання мужності й ніжності, за словами відомого літературознавця того часу П. Зайцева, що рецензував збірку «Гусла», в ній є «щось від якоїсь особливої «амазонської» ніжності — ніжності жінки-воївниці, коли вона відкладає стріли й лук і віддається пестошам мрій, ще не стративши напруження м'язів»

Такий образ, таке враження — єдність мужності й ніжності — склалися і в інших авторів, хто знав її творчість. Так, літературознавець Ю. Лавріненко есе про поетесу назвав: «Князівна, що обходить шатра», а поет Є. Маланюк присвятив такі рядки:

Аж пуша зашумить волинська й на
оксамит і златоглав в сап'яннях
легких Лятуринська Виходить
годувати пав.

Художня палітра поетеси збагачується, про це свідчать назви розділів, її поетичних збірок, а саме: «печерні рисунки», «княжа емаль», «волинська майоліка», а відтак, уже в пізніші часи, — «веселка»... Повне видання творів поетеси вийшло в Торонто в 1983 р.

Поезія Я. Ливицької-Холодної (1902 р. н.) постає в еротичному вияві, через витончену, внутрішньо складну, але зовні прозору образну структуру. В її віршах не знайдемо ні традиційних персонажів слов'янської міфології, як у О. Лятуринської, ні героїки походів княжої дружини, ні насичення пейзажу язичницькою символікою. Лірична героїня Н. Ливицької-Холодної відчуває в собі темний голос крові й уявляє себе то «поганкою з монгольських степів», то бранкою татарина, яка наділена відьомським хистом любовного привороту, що несе з собою смерть, вона мовби посестра гоголівської сотниківки. Однак грань між реальним людським переживанням і художньою містифікацією настільки тонка, що відкривається не кожному навіть досвідченому оку. Тим-то збірка поетеси «Вогонь і попіл», де ці мотиви яскраво втілені, викликала дуже неоднозначну оцінку. Наприклад, поет і критик Л. Мосендз не сприйняв поетичної умовності, «маски» героїні, і його вирок був не те що суворий, а нещадний: «...з цього безрадісного ясира плоскості і виходить душа такою маленькою, з обтятими крилами.

В серці порожньо, тьмяно, глухо по
пожежі нічних екстаз, і душа моя,
мов старчиха, і думки мої не крилаті.

Жорстокий самосуд, але справедливий... Лиш чи треба в тридцятих роках двадцятого віку цю збірку видавати? Кликати на той пропавший шлях! Не «старчихи», але «крилаті» по нім простуватимуть! Які знайомі інтонації! Хто тільки не кликав поезію на поміч і хто тільки не відбирав у неї право залишатися собою! Не дивно, що така поезія «в тридцятих роках двадцятого століття» не могла бути сприйнятою ні по той, ні по цей бік Збруча. Та й чи тільки в тридцятих.

Н. Лівницька-Холодна і своєю біографією, і поглядами була подібна до інших своїх ровесників з «празької школи». Дочка визначного політичного діяча Української Народної Республіки Андрія Лівницького (деякий час був міністром УНР), вона виїхала на Захід, не встигнувши навіть закінчити гімназії, і середню освіту здобула вже в Подебрадах, відтак вивчала романістику в Кардовому університеті в Празі, а після переїзду до Варшави там закінчувала університетські студії. (Після другої світової війни переїхала до США, де мешкає досі поблизу Нью-Йорка.)

Як митець вона не піддавалася спокусі прямолінійної політичної риторики, прагнула зберегти право на творчу й людську індивідуальність, право на повноту емоцій з погляду жінки. Це не завжди знаходило прихильність і розуміння у цей складний, до краю заідеологізований час.

Тож не дивно, що тільки значно пізніше збірка «Вогонь і попіл» була оцінена як неординарне художнє явище, що виникло на перехресті літературних впливів і взаємозв'язків. Б. Рубчак у статті «Серце надвоє роздерте», — передмові до книжки вибраного поетеси «Поезії старі й нові», тлумачив еротизм лірики Н. Лівницької-Холодної як явище, породжене літературною традицією, явище, в якому перехрещуються національне джерело і впливи європейської поезії. Він окреслює його як маску «вампа», що бере свій початок у міфології, готиці та бароко й знаходить продовження в декадансі. Це, на думку дослідника, тип, в якому відбилася традиція українського фольклору (гуцульська нявка, що висмоктує кров із своєї жертви в любовному шалі), традиція козацької культури й раннього Гоголя з його сотниківною у «Вії», «це пані поезія середньовічного ренесансу... яка стає з об'єкта суб'єктом і тому демонізується: вона усвідомлює свою психічну силу і не

вагається застосувати її в змаганні, що ним завжди мусить бути пристрасно насичене кохання»

Для такого висновку є ґрунтовні підстави: справді «поганка монгольських степів» перевтілюється в «сотниківну в червонім намисті» («На розквіті грона акацій...»):

Поцілую — і до скопу будеш

прагнуть уст моїх, і затруїть

кров червону,

кров юначу п'яний гріх.

(*Червоний колір — колір зради...»*)

Збірка «Сім літер» цілком інша за темою й за тональністю. Назва прочитується як «Україна», основний мотив — емігрантська доля, трагедія степового перекотиполя на бруках європейських міст, туга за рідною землею. Вже деякі тогочасні критики, зокрема С. Гординський, оцінювали цю збірку, незважаючи на пафос багатьох віршів, як слабшу за попередню. І це справді так. Там, де поетеса вдається до патетичних інтонацій, її голос звучить якимось знеособлено, не зігрітий теплом внутрішнього переживання. Натомість мотив туги за батьківщиною — сповнений глибокого болю, іноді тут вловлюється і відоме Лесине «без надії сподіваюсь», але частіше це прощання з рідною землею назавжди, «чорний льох чужини», здається, вже ніколи не розвіє свого мороку. Батьківщина стає вже спомином, казкою, але казкову ідилію порушує голос реальності — через кордони доноситься «зойк голодного села». Поетеса бачить «малоросійський сон під співи жаб і солов'їв», але цей «божевільний спокій» рідної землі мусять збудити відважні й міцні серця, які відродять її:

Весняним птахом заспівай,

Розлийся повинню широко,

Щоби життя ясний безкрай В тобі

шумів гучним потоком.

Ось розвивається бузок,

В степах тюльпани паленіють,

І з неба тисячі зірок У кожне серце

ронять мрію,

І все одно укотре це Весна

блакиттю зацвітає.

Лише прийми з ясним лицем

Дари, що їм ціни немає.

Лиш вір уперто, вір і знай:

Колись з весною прийде зміна,

І оживе твій світлий край,

Що зветься дзвінко «Україна».

(*«Весняним птахом заспівай...»*)

У віршах Н. Лівицької-Холодної віднаходять І СЛІДИ прихованої полеміки з іншими представниками «празької школи» — Є. Маланюком, Ю. Липою, О. Ольжичем. Ця полеміка спричинена не браком національно-патріотичних почуттів поетеси, а обстоюванням права залишатися жінкою, просто людиною, права не тільки на високий злет, а й на сумнів, на увесь спектр настроїв і переживань, на/ то в такий складний і тривожний для батьківщини час, надто в таких складних і важких умовах еміграційного життя.